

Rafał TARKO, Wiesław NOWAK

Akademia Górniczo-Hutnicza, Katedra Elektroenergetyki

Implementacja modelu ulotu elektrycznego w programie *EMTP-ATP* dla analizy propagacji fal przepięciowych w układach elektroenergetycznych

Streszczenie. W artykule przedstawiono model ulotu elektrycznego dla analizy propagacji fal przepięciowych w liniach elektroenergetycznych wysokich napięć oraz wyniki badań, otrzymane przy zastosowaniu programu symulacyjnego *EMTP-ATP*.

Abstract. (Implementation of corona model in *EMTP-ATP* software for analysis of propagation surges in electrical power systems). In this paper, a corona model is presented. This model is applied for analyse the propagation of overvoltage waves in high voltage power lines. The paper also comprises results of calculations performed using the *EMTP-ATP* simulation software.

Słowa kluczowe: układy elektroenergetyczne, przepięcia atmosferyczne, ulot elektryczny, modelowanie

Keywords: electrical power systems, lightning surges, corona, modelling

Wstęp

Ulot elektryczny jest samodzielnym, niepełnym wyłączeniem elektrycznym, które związane jest z eksploatacją powietrznych układów izolacyjnych linii i stacji elektroenergetycznych. Specyfiką tych układów jest silna niejednorodność pola elektrycznego, w wyniku której, w otoczeniu przewodzących elementów o dużej krzywiźnie, już przy napięciu roboczym mogą być inicjowane procesy jonizacyjne.

W elektroenergetyce ulot elektryczny jest zjawiskiem negatywnym, ze względu na możliwe skutki, jakie niesie jego występowanie. Wymienić tu należy przede wszystkim straty mocy czynnej w układach przesyłu i rozdziału energii elektrycznej, korozję przewodów i innych elementów przewodzących, a także oddziaływanie wysokonapięciowych układów przesyłowo-rozdziałczych na środowisko w postaci hałasu czy zakłóceń radioelektrycznych. Zjawiska te – istotne dla projektowania i eksploatacji układów elektroenergetycznych przy napięciu o częstotliwości sieciowej – nie mają znaczenia w warunkach szybkozmiennych przebiegów napięć, jakimi są przepięcia udarowe.

Impulsowy ulot elektryczny występujący w układach elektroenergetycznych w warunkach działania przepięć – szczególnie atmosferycznych – jest przyczyną deformacji i tłumienia fal przepięciowych. Przy dostatecznie dużych wartościach szczytowych przepięć propagacja fali nawet na niewielkim odcinku linii, może skutkować istotnym zmniejszeniem stromości jej czoła i wartości szczytowej. Zjawisko to jest szczególnie widoczne dla linii elektroenergetycznych, w których nie stosuje się przewodów wiązkowych. Problemy te są istotne z punktu widzenia koordynacji izolacji układów elektroenergetycznych, bowiem ulot elektryczny przyczynia się do łagodzenia narażeń przepięciowych.

W artykule przedstawiono opracowany i zaimplementowany w programie *EMTP-ATP* (ang. *ElectroMagnetic Transients Program – Alternative Transients Program*) model ulotu elektrycznego dla analizy propagacji fal przepięciowych w układach elektroenergetycznych wysokich napięć. Model zastosowano do analizy wpływu ulotu na poziom przepięć atmosferycznych, wywołanych wyładowaniami piorunowymi do przewodów fazowych linii elektroenergetycznych.

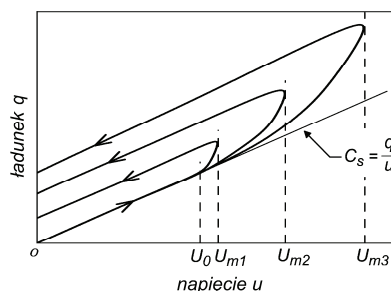
Dyskretny model ulotu elektrycznego

Propagacja fali przepięciowej w linii elektroenergetycznej jest związana z efektami falowymi takimi jak: przepu-

szczenie fali, odbicie od węzłów nieciągłości i tłumienie. Zmiana kształtu oraz zmniejszenie wartości szczytowych fal przepięciowych wynika z dwóch zasadniczych przyczyn:

- 1) propagacja fal odbywa się w stratnych obwodach ziemno-powrotnych, które stanowią przewody linii oraz środowisko przewodzące jakim jest ziemia,
- 2) przy znacznych wartościach szczytowych fal przepięciowych na przewodach pojawia się ulot elektryczny, będący przyczyną strat energii.

Gdy potencjał przewodu przekracza wartość napięcia początkowego ulotu U_0 , w jego otoczeniu wytwarzany jest ładunek przestrzenny. Zależności wypadkowego ładunku q (rys. 1), stanowiącego sumę ładunku na powierzchni i w przestrzeni wokół przewodu, od wartości chwilowej u przyłożonego napięcia mają charakter pętlic (np. [1, 2]).

Rys.1. Dynamiczne charakterystyki ładunku q od chwilowej wartości napięcia u : U_0 – wartość napięcia początkowego ulotu, U_m – wartość szczytowa udaru napięcia, C_s – pojemność geometryczna

Widoczna na rysunku 1 histereza związana jest z opóźnieniem formowania ładunku przestrzennego względem zmiany napięcia. Poniżej wartości U_0 ładunek q jest wyłączone ładunkiem powierzchniowym, określonym przez pojemność geometryczną C_s . Dynamiczne charakterystyki $q = f(u)$ są makroskopowym opisem ulotu elektrycznego i stanowią podstawą jego uwzględnienia w modelu linii przez wykorzystanie pojemności dynamicznej:

$$(1) \quad C_d = \frac{dq}{du}$$

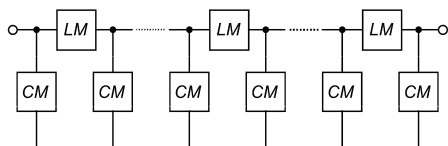
Uzasadnieniem tego jest to, że ładunek przestrzenny w otoczeniu przewodu zwiększa pozornie jego promień, co

przyczynia się do wzrostu pojemności własnych i wzajemnych linii.

Modelowanie ulotu elektrycznego z wykorzystaniem pojemności dynamicznej wymaga modyfikacji macierzy pojemności linii, w której wyodrębnia się macierz pojemności geometrycznych oraz macierz pojemności z elementami zależnymi od napięcia:

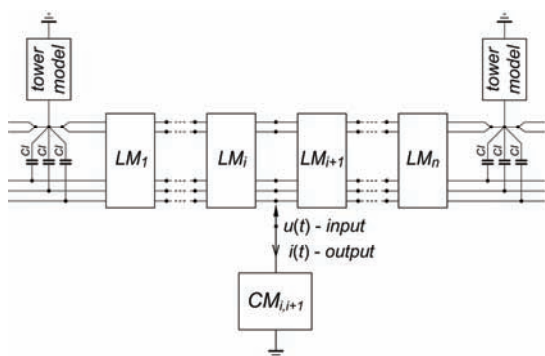
$$(2) \quad [C_d] = [C_s] + [C(u)]$$

co prowadzi do nieliniowego modelu linii długiej. W wyniku tego, nie jest możliwa transformacja modelu do przestrzeni modów propagacji, jak i synteza modelu o parametrach zależnych od częstotliwości. Model linii należy więc przekształcić do postaci różnicowej (np. [3, 4, 5]), w którym rozłożone parametry ulotu elektrycznego reprezentowane są w wybranych węzłach w postaci obwodu o stałych skupionych – rysunek 2. Model różnicowy wymaga dodatkowego podziału wieloprzewodowych linii długich na odcinki, pomiędzy którymi znajdują się obwody o parametrach skupionych odwzorujące dynamiczne charakterystyki ulotu elektrycznego.

Rys. 2. Linia długa z ulotem reprezentowanym przez obwody o stałych skupionych: LM – model liniowy o stałych bądź zależnych od częstotliwości parametrach, CM – model ulotu reprezentowany przez nieliniowy obwód o stałych skupionych

Dokładność rozwiązania modelu różnicowego, zależna jest od ilości odcinków LM powstających w wyniku podziału linii. Większa dokładność wymaga gęstszego podziału i większej ilości elementów reprezentujących ulot. Modelowanie wpływu ulotu elektrycznego na propagację fal przepięciowych, jest więc zadaniem złożonym pod względem matematycznym oraz numerycznym, co wpływa również na komplikację i wydłużenie czasu symulacji. Podstawowym programem komputerowym, umożliwiającym odwzorowanie układów elektroenergetycznych w warunkach występowania szybkozmiennych zjawisk przejściowych, jest obecnie program EMTP-ATP.

Rys.3. Implementacja modelu ulotu w programie EMTP-ATP

Implementacja ulotu w programie EMTP-ATP

Fragment przykładowego schematu modelu przedstawiono na rysunku 3. Dotyczy on przesyłowej linii przesyłowej, która wyposażona jest w trzy przewody robocze oraz dwa przewody odgromowe. Przewody w przesyłowej linii podzielone są na n odcinków LM, które odwzorowane

są jako wieloprzewodowe linie długie o parametrach zależnych od częstotliwości.

Do węzłów pomiędzy odcinkami LM przyłączane są bloki CM zawierające aktywne dwójniki Thevenina typu 94. Ich działanie jest zdefiniowane przez użytkownika z wykorzystaniem języka programowania MODELS. Wielkościami wyjściowymi są wartości prądów gałęziowych $i(t)$, które na podstawie [6] wyrażono następującymi zależnościami:

$$(3) \quad i(t) = i_G(t) + i_C(t)$$

$$(4) \quad i_G(t) = \sigma_G \sqrt{\frac{r}{2h}} \cdot 10^{-11} l_{LM} \left[1 - \frac{U_0}{u(t)} \right]^2 u(t) \cdot S_G$$

$$(5) \quad i_C(t) = 2\sigma_C \sqrt{\frac{r}{2h}} \cdot 10^{-11} l_{LM} \left[1 - \frac{U_0}{u(t)} \right] \frac{du(t)}{dt} \cdot S_C$$

gdzie: U_0 – napięcie początkowe ulotu, l_{LM} – długość odcinka modelu liniowego, r – promień przewodu, h – wysokość przewodu, σ_C , σ_G – stałe, które są charakterystyczne dla konstrukcji przewodu fazowego, polaryzacji i wartości szczytowej napięcia, S_G , S_C – funkcje S_1 lub S_2 zależne od wartości i pochodnej napięcia węzłowego $u(t)$:

$$(6) \quad S_1(t) = \begin{cases} 0 & \text{dla } u(t) \leq U_0 \text{ lub } \frac{du}{dt} \leq 0 \\ 1 & \text{dla } u(t) > U_0 \text{ i } \frac{du}{dt} > 0 \end{cases}$$

$$(7) \quad S_2(t) = \begin{cases} 0 & \text{dla } u(t) \leq U_0 \\ 1 & \text{dla } u(t) > U_0 \end{cases}$$

Na rysunku 4 przedstawiono przykładowe krzywe $q - u$ ilustrujące funkcjonowanie powyższego modelu. Wyniki otrzymano dla pojedynczego przewodu o średnicy 46,3 mm, na którym ulot występuje w warunkach dobrej pogody przy napięciu udarowym 2,5/60 μ s biegunowości dodatniej. Parametry σ_C i σ_G są wyznaczone na podstawie danych eksperymentalnych [2] przy użyciu metody najmniejszych kwadratów [7].

Estymacja parametrów σ_G i σ_C na podstawie eksperymentalnych krzywych $q - u$

Dane są pary punktów (q_i, u_i) , $i = 1, \dots, n$, z eksperymentalnej krzywej $q - u$. Założono, że napięcie udarowe $u(t)$ jest aproksymowane następującą funkcją [7]:

$$(8) \quad u(t) = \frac{t}{at^2 + bt + c}$$

gdzie:

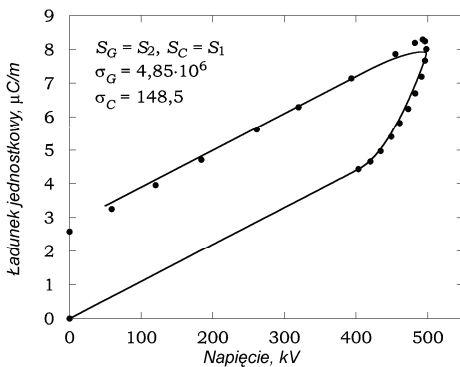
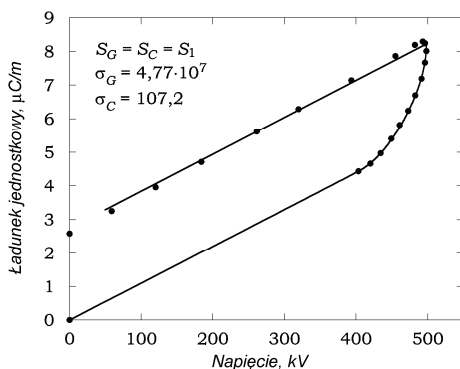
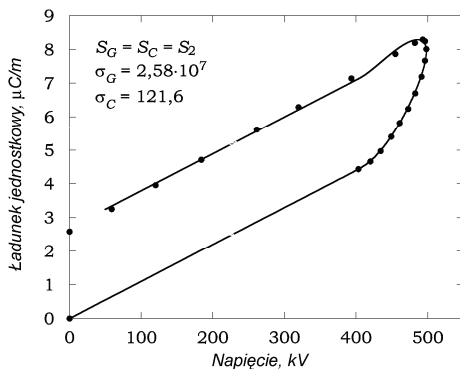
$$(9) \quad a = \frac{T_2}{U_m (T_2 - T_1)^2}$$

$$(10) \quad b = \frac{(T_2 - T_1)^2 - 2T_1 T_2}{U_m (T_2 - T_1)^2}$$

$$(11) \quad c = \frac{T_1^2 T_2}{U_m (T_2 - T_1)^2}$$

gdzie U_m jest wartością szczytową, T_1 jest czasem czoła, a T_2 czasem do półszczytu. Dla kolejnych wartości u_i wyznaczone są z zależności odwrotnej do zależności (8) czasy t_i :

$$(12) \quad t_i(u_i) = \frac{1 - bu_i \mp \sqrt{(1 - bu_i)^2 - 4acu_i^2}}{2au_i}$$

Rys. 4. Krzywe $q - u$ dla jedнопроводовой линии o średnicy 46,3 mm, w warunkach dobrej pogody przy napięciu udarowym 2,5/60 μ s biegunowości dodatniej; dane eksperymentalne (•) według [2]

Ładunek przestrzenny q_{SC} warstwy ulotowej jest określony zależnością:

$$(13) \quad q_{SCi} = q_i - C_s \frac{t_i}{at_i^2 + bt_i + c}$$

gdzie C_s jest pojemnością geometryczną. W ten sposób otrzymywane są pary danych (t_i, q_{SCi}) , które aproksymowane są funkcją:

$$(14) \quad q(t) = \int_0^t [i_G(z) + i_C(z)] dz = q_G(t) + q_C(t)$$

Na podstawie zależności (4), (5) i (8) można zapisać:

$$(15) \quad q_G(t) = \left\{ \frac{1}{2} k_G U_0^2 a z^2 - 2k_G U_0 z + k_G U_0^2 b z + k_G U_0^2 c \ln(z) + \frac{1}{2} \frac{k_G \ln(az^2 + bz + c)}{a} + \frac{k_G b \arctan \left[\frac{(2az + b) / \sqrt{4ac - b^2}}{a \sqrt{4ac - b^2}} \right] \right\} \Bigg|_{z=0}^{z=t}$$

$$(16) \quad q_C(t) = \left[2k_C U_0 \ln(z) + 2k_C U_0 \ln(az^2 + bz + c) + 2 \frac{k_C z}{az^2 + bz + c} \right] \Bigg|_{z=0}^{z=t}$$

gdzie:

$$(17) \quad k_G = \sigma_G \sqrt{\frac{r}{2h}} \cdot 10^{-11} l_{LM}$$

$$(18) \quad k_C = \sigma_C \sqrt{\frac{r}{2h}} \cdot 10^{-11} l_{LM}$$

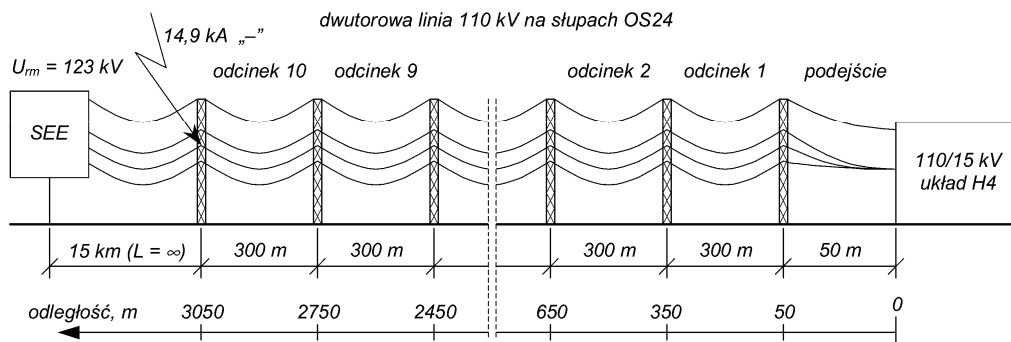
Jako wartości parametrów σ_G , σ_C przyjmowane są takie wartości, dla których:

$$(19) \quad \sum_{i=1}^n [q_{SCi} - q_G(t_i, \sigma_G, \sigma_C) - q_C(t_i, \sigma_G, \sigma_C)]^2 = \min$$

przy znanych wartościach U_0 , l_{LM} , r , h .

Wyniki symulacji

Opracowany model ulotu elektrycznego zastosowano do badań propagacji przepięć atmosferycznych w układzie elektroenergetycznym o napięciu znamionowym 110 kV – rysunek 5. Analizowany układ składa się z dwutorowej linii 110 kV zasilającej stację elektroenergetyczną 110/15 kV.

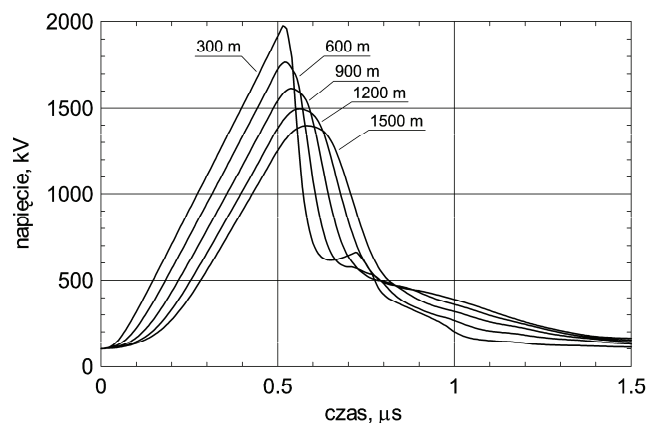

Rys.5. Schemat układu elektroenergetycznego 110 kV

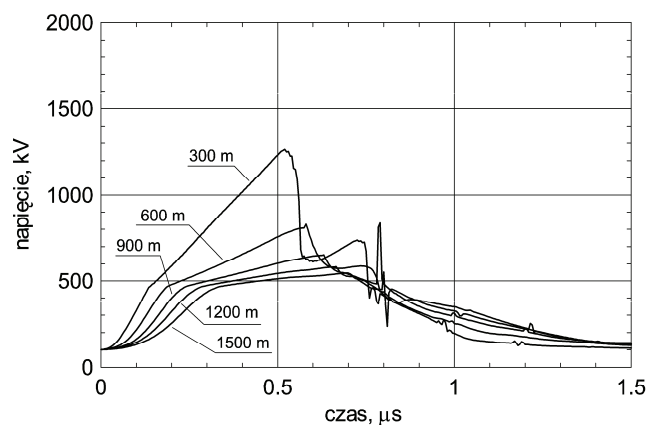
W modelu wyodrębniono dziesięć trzystumetrowych odcinków, reprezentujących dziesięć przęseł przed wprowadzeniem linii do rozdzielni i jeden odcinek pięćdziesięciometrowy – reprezentujący podejście do stacji. Odcinki te odwzorowano jako wieloprzewodowe linie długie o parametrach zależnych od częstotliwości. Do węzłów pomiędzy odcinkami podłączono elementy reprezentujące zjawiska falowe w konstrukcjach wsporczych, wytrzymałość udarową izolacji linii, udarowe właściwości uziemień słupów oraz model ulotu elektrycznego. W modelu rozdzielni uwzględniono aparaty i urządzenia stanowiące węzły nieciągłości na drodze fal przejściowych, odcinki szyn zbiorczych oraz połączenia międzyaparaturowe, a także bezsiekierkowe ograniczniki przepięć.

Wyładowanie piorunowe stanowiło trójkątny impuls prądowy biegunowości ujemnej o wartości szczytowej 14,9 kA, przyłączony do atakowanego przewodu fazowego. Wartość ta odpowiada krytycznej wartości szczytowej prądu pioruna, powyżej której w myśl teorii elektrogeometrycznej, nie jest możliwe uderzenie pioruna w przewód fazowy linii.

Na rysunku 6 przedstawiono przykładowe przebiegi czasowe przepięć w atakowanej fazie linii 110 kV, otrzymane dla miejsca uderzenia pioruna 3050 m od rozdzielni. W przebiegach tych nie uwzględniono tłumienia ulotowego, a jedynie tłumienie o charakterze oporowym, wynikające przede wszystkim ze zmian impedancji wzdłużnych pętli ziemnopowrotnych w zmiennoczęstotliwościowym modelu linii.

Rys.6. Przebiegi przepięć w wybranych odległościach od miejsca uderzenia pioruna w przewód fazowy linii 110 kV przy tłumieniu oporowym

Rys.7. Przebiegi przepięć w wybranych odległościach od miejsca uderzenia pioruna w przewód fazowy linii 110 kV przy tłumieniu oporowym i ulotowym

Na rysunku 7 przedstawiono analogiczne przebiegi przepięć, lecz przy uwzględnieniu tłumienia ulotowego. Efektywność tłumienia ulotowego zależna jest od wielu czynników, jak promień przewodu, jego wysokość czy stosunek wartości szczytowej fali przejściowej w miejscu jej powstania do wartości napięcia początkowego ulotu. Istotnym czynnikiem jest miejsce uderzenia pioruna, przy czym tłumienie jest tym większe im większa jest droga propagacji fali przejściowej. O kształcie przepięć i ich wartościach wewnątrz rozdzielni [8] istotnie decyduje również zastosowany w rozdzielni system ochrony przejściowej.

Podsumowanie

Badania ulotu elektrycznego prowadzone są aktualnie w kilku kierunkach, wśród których szczególnie intensywnie rozwijany jest obszar modelowania matematycznego. Nowe możliwości w tej dziedzinie, wynikają przede wszystkim z rozwoju programowej realizacji stosownych algorytmów komputerowych.

W odniesieniu do układów elektroenergetycznych wysokich i najwyższych napięć, możliwości te dotyczą modelowania propagacji fal przejściowych, w szczególności wytworzonych przez bezpośrednie uderzenia pioruna. Kształty przepięć oraz wartości charakterystycznych parametrów (jak wartość szczytowa czy stromość narastania), zależne są nie tylko od prądu pioruna, ale również od czynników wynikających z konstrukcji linii. Należy do nich zaliczyć ulot elektryczny, który jest przyczyną deformacji i tłumienia fal przejściowych. Modelowanie tych zjawisk istotne jest dla właściwego rozpoznania narażeń przejściowych układów elektroenergetycznych.

LITERATURA

- [1] Noda T., Ono T., Matsubara H., Motoyama H., Sekioka S., Ametani A., Charge-voltage curves of surge corona on transmission lines: Two measurement methods, *IEEE Trans. on PWRD*, Vol. 18, No. 1, 2003, 307-314
- [2] Maruvada P.S., Menemenlis H., Malewski R., Corona characteristics of conductor bundles under impulse voltages, *IEEE Trans. on PAS*, Vol. 96, No.1, 1977, 102-115
- [3] Barros H.M., Carneiro S., Azevedo R.M., An efficient recursive scheme for the simulation of overvoltages on multiphase systems under corona, *IEEE Trans. on PWRD*, vol. 10, 1995, 1443-1452
- [4] Guillier J.F., Rioual M., Damping model of travelling waves by corona effect along extra high voltage three phase lines, *IEEE Trans. on PWRD*, vol. 10, 1995, 1851-1861
- [5] Florkowska B., Nowak W., Tarko R., Modelling of the corona for the analysis of the overvoltage waves propagation in the overhead high voltage transmission lines, *Archives of Electrical Engineering*, vol. LV-No 215-1, 2006, 47-62
- [6] Lee K.C., Non-linear corona models in an Electromagnetic Transients Program (EMTP), *IEEE Trans. on PAS*, vol. 102, 1983, 2936-2939
- [7] Nowak W., Tarko R., Florkowska B., Modelling of Corona for Analysis of the Lightning Surges Propagation in High Voltage Power Systems, 15th Inter. Symposium on High Voltage Engineering, Ljubljana, Slovenia, August 27th, 2007
- [8] Nowak W., Tarko R., Florkowska B., Modelowanie ulotu elektrycznego dla oceny narażeń przejściowych układów elektroenergetycznych (w druku), *Energetyka*, 2007

Autorzy: mgr inż. Rafał Tarko, AGH, Katedra Elektroenergetyki, Al. Mickiewicza 30, 30-059 Kraków, E-mail: rtarko@agh.edu.pl; dr hab inż. Wiesław Nowak, AGH, Katedra Elektroenergetyki, Al. Mickiewicza 30, 30-059 Kraków, E-mail: wiesio@agh.edu.pl